

<https://doi.org/10.15407/uhj2024.06.254>
УДК 061.12 055:93(477)“2014/2023”

Анна РАДЧЕНКО

кандидат геологічних наук, старший дослідник,
директор ВД «Академперіодика» НАН України (Київ, Україна)
radchenko@nas.gov.ua

<https://orcid.org/0000-0002-0276-6398>

Зоя БОЛКОТУН

учений секретар,
ВД «Академперіодика» НАН України (Київ, Україна)
bolkotun@nas.gov.ua

<https://orcid.org/0000-0002-5076-9956>

**ВОЄННЕ ДЕСЯТИЛІТТЯ. ІСТОРИЧНІ
ПУБЛІКАЦІЇ НАН УКРАЇНИ 2014—2023 рр.**

Мета дослідження. На основі документопотоку академічних книжкових видань, що увійшли до рубрики «Історія» щорічних анотованих каталогів книг НАН України протягом десяти років російсько-української війни (2014—2023) виявити тенденції кількісних і тематичних змін у публікаціях установ НАН України в галузі історії та спробувати надати деякі прогнози на найближчий час. Дослідження виконано за допомогою **методів** бібліографічного аналізу, а саме кількісного аналізу первинних документів, систематизації та аналізу інформації, наукового узагальнення, контент-аналізу наукових документів, вивчено 1121 видання. **Основні результати.** Схарактеризовано розподіл видань за типами (жанрами), роками, мовами основного тексту, країною і містом видання, установами, які підготували кожну з книг, а також за книжковими серіями. Показано хронологічну зміну жанрової належності видань: на тлі загального скорочення щорічної кількості назв відбувається збільшення кількості навчальної та науково-популярної

Цитування: Радченко А., Болкотун З. Воєнне десятиліття. Історичні публікації НАН України 2014—2023 рр. *Український історичний журнал*. 2024. № 6 (579). С. 254—275. <https://doi.org/10.15407/uhj2024.06.254>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2024. Стаття опублікована за умовами відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

літератури з одночасним зменшенням кількості назв наукових монографій. Контент-аналіз за назвами й анотаціями книг дав змогу виявити наскрізні теми, присутні в усіх роках, і зміну тематичного спрямування значної частини документопотоку у відповідь на суспільні запити на вивчення війн, до яких була залучена Україна, дослідження засад українського націєтворення, реконструювання та рефлексування раніше замовчуваних чи хибно трактованих за радянських часів подій. **Перспективи подальших досліджень.** Отримані результати можуть слугувати відправною точкою подальших наукометричних досліджень публікаційної активності науковців НАН України. **Практичне значення.** Викладені висновки свідчать про великий потенціал створення науково-популярної та навчальної літератури в установах НАН України, спроможність оперативно надавати відповіді на соціально значущі питання, а також про чималу здатність до трансформації й трансляції історичного знання щодо подій давньої реконструйованої та актуальної сьогоденної історії. **Оригінальність дослідження.** Огляд документопотоку книжкових видань НАН України у царині історії за воєнне десятиліття виконано вперше.

Ключові слова: історія, сучасна російсько-українська війна, книжкове видання, анотований каталог, НАН України, Інститут історії України, документопотік, бібліометрія, контент-аналіз.

Війна Росії проти України триває вже одинадцятий рік, позначаючись на всіх сферах нашого життя. Потреба фіксувати ці зміни, вивчати й рефлексувати їх є актуальною від першого дня війни, а помічені тенденції й закономірності життя у нових умовах можуть допомогти суспільству у виборі найважливіших точок докладання зусиль під час повоєнної відбудови. Десять років є періодом, достатнім для виявлення певної динаміки перебігу процесів і спроб зробити деякі прогнози. До того ж нині відбувається міграція науковців, руйнуються усталені зв'язки, змінюються проблематика й ідеологічні акценти, скорочується фінансування наукової та видавничої діяльності, водночас розширюється міжнародна співпраця, бурхливо упроваджуються новітні інформаційно-комунікаційні технології, продовжує зростати попит на питома український продукт, українську мову, культуру, правдиву історію.

Мета цієї статті — представити результати дослідження масиву книжкових видань НАН України у галузі історії за воєнне десятиліття 2014—2023 рр., характеризувати кількісні й тематичні зміни, виявити тенденції цих змін і спробувати на цій основі зробити деякі прогнози на найближчий час.

Для проведення дослідження були використані щорічні анотовані каталоги книжкових видань НАН України¹ за відповідний період. Ці каталоги укладають працівники Групи науково-методичного забезпечення видавничої діяльності НАН України, яка функціонує у Видавничому домі «Академперіодика» як базовій організації Науково-видавничої ради НАН України. Інформація до каталогів надходить із двох джерел: контрольних примірників видань, наданих установами, і річних звітів наукових установ. Додатковими джерелами для пере-

¹ Повні тексти усіх опрацьованих анотованих каталогів книжкових видань НАН України за 2014—2023 рр. доступні на вебресурсі ВД «Академперіодика» НАН України. URL: https://akademperiodyka.org.ua/uk/category/books/projects-annotated_catalog_book_editions/ (дата звернення: 09.06.2024).

вірки слугують звіти видавництв Академії, вебресурси наукових установ, реєстр книжкових кодів ISBN, виданих НВР НАН України.

У ході дослідження ми проаналізували рубрику «Історія» у каталозі за вказаний період, не включаючи до дослідженого масиву дотичні рубрики «Археологія» та «Історія науки». З наявної у каталозі інформації було укладено базу даних, яка дала змогу статистично проаналізувати розподіл за роками й внесок до сукупності різних типів видань (монографія, збірник документів, збірник наукових праць, аналітична доповідь, довідкове, навчальне і науково-популярне видання). Також проаналізовані мови видань, місце випуску, внесок різних установ, наявність і наповнення книжкових серій. Застосовано (окрім математичних) методи бібліографічного аналізу, а саме кількісного аналізу первинних документів, систематизації та аналізу інформації, наукового узагальнення, контент-аналізу наукових документів. Це традиційні методи бібліографічного аналізу первинних і вторинних документів, зокрема книжкових видань та їх описів [1]. Комплексне застосування названих методів до потоку випущеної літератури допомогло виявити деякі зміни параметрів книговидавання й унаочнити їх у вигляді таблиць і графіків.

Загалом протягом досліджуваного десятиліття в анованих каталогах книжкових видань НАН України вміщено 1121 бібліографічний опис видань з історії (табл. 1).

Загальна кількість цих видань за роками коливається від 120 (2014, 2016, 2020, 2021) до 94 (2023). Показово, що в усьому масиві книжкових видань НАН України, який загалом демонструє тенденцію до скорочення, питома вага видань з історії змінюється від 10 % (2015) до майже 14 % (2020), становлячи у середньому майже 12 %. Водночас загальна кількість науковців у Академії скоротилась за цей період на майже 27 %, а науковців в установах Відділення історії, філософії та права НАН України — на 14,5 %. Тобто станом на 01.01.2015 на установи ВІФП припадало 7,7 % наукових працівників Академії, а на 01.01.2024 — 9 %. Якщо порівняти 2013 (передвоєнний рік) та 2023 рр., то загальна кількість книжкових видань у НАН України скоротилась на 31 %, а видань у рубриці «Історія» — на 15 %. За кількісними показниками видавничої продукції найбільше вирізняється 2015 р., адже через анексію Криму та бойові дії на Сході України

Таблиця 1. Книжкові видання з історії та їх типізація, 2014—2023 рр.

Тип видання	Кількість назв
Монографія	384
Збірник документів	210
Збірник наукових праць	184
Науково-популярні видання	182
Довідкові видання (включно з енциклопедіями)	76
Навчальні видання	67
Аналітичні доповіді	18
Разом	1121

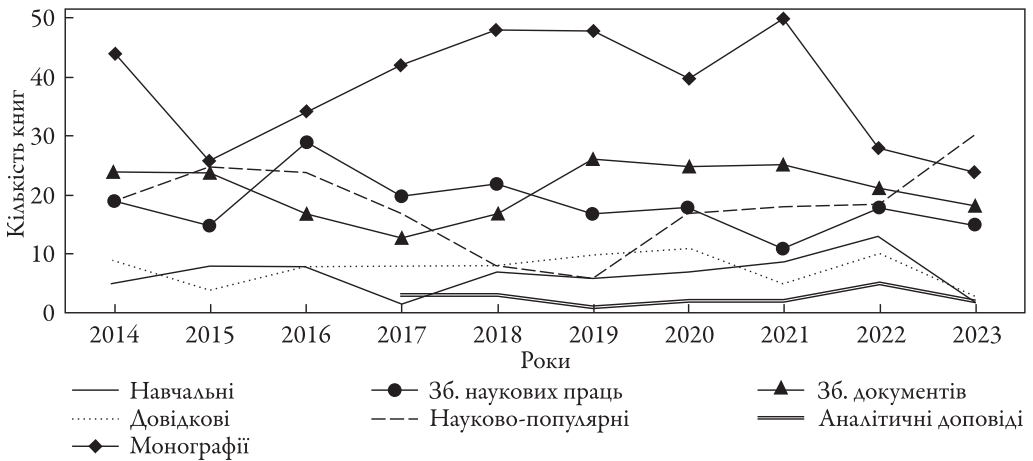

Рис. 1. Розподіл книжкових видань з історії за типами, 2014—2023 рр.

Академія втратила частину наукових установ, відповідного обладнання, інфраструктури, кадрів. За 2013—2015 рр. загальна продуктивність Академії за кількістю монографій скоротилась приблизно на 30 %, а за кількістю статей — на 16 % [2]. Рубрика «Історія» 2013 р. містить 111 описів, а 2015 — 102, тобто менше лише на 8,1 %. Таку відмінність від загальноакадемічного показника можна пояснити тим, що на тимчасово окупованих територіях України працювало більше установ фізико-технічного, математичного, хіміко-біологічного профілю, ніж суспільно-гуманітарного. Безумовно, продукуванню значної кількості історичних книг сприяє постійний суспільний запит на історичні розвідки, зокрема щодо замовчуваних або викривлених радянською історіографією подій.

Розподіл видань за типами й роками ілюструє рис. 1. З нього видно, що зміни кількості навчальних і довідкових видань, а також збірників документів і збірників наукових праць протягом 10 років є незначними. Аналітичні наукові доповіді з'являються як жанр 2017 р., і їх кількість також змінюється мало (від 1 до 5 на рік). Натомість кількість наукових монографій і науково-популярних видань змінюється помітно й у протилежних напрямках, що підтверджує наявність суспільного запиту на фахово створену, але зрозумілу без спеціальної підготовки літературу та засвідчує чутливість академічних істориків до настроїв суспільства й державних потреб.

Говорячи про науково-популярні видання, ми маємо на увазі літературу нон-фікшн, тобто видання нехудожнього змісту, засновані на «подіях, інших реаліях, документах, біографічних фактах, викладених та інтерпретованих автором із використанням художніх засобів, проте без спотворення правдивості оповіді» [3]. Тож це пізнавальна, інтелектуальна література факту (документалістика) й видання різної тематики, у нашому дослідженні — історичної. Гарну науково-популярну книгу написати надзвичайно важко саме через вимоги жанру: необхідно вибудувати прозору структуру та викласти факти чітко й зрозуміло, не переобтяжити текст посиланнями, датами, термінами, іменами тощо, емоційно залучити

читача, викликати емпатію, а ключові ідеї виписати гранично зрозуміло й так, щоб вони легко запам'ятовувались. Написання тексту нон-фікшн неможливо без попередньої ґрунтовної роботи фахівця, без здійснення наукової розвідки, докладного дослідження явища чи питання. Тому справжній нон-фікшн є результатом наукової роботи, яка також може бути підсумована науковою монографією. Тобто можуть одночасно існувати два видання, у яких автор або авторський колектив викладають результати для вузького кола фахівців і для широкого загалу. І це є додатковим поясненням того, що зміна кількості монографій і науково-популярних видань мають протилежні тенденції: збільшення випуску монографій збігається зі зменшенням кількості нон-фікшн.

Цікавим і, на нашу думку, проміжним між науковою монографією і науково-популярним виданням є жанр аналітичної записки (науково-аналітичної записки, доповіді). У них у відносно невеликому обсязі, переважно близько 100 сторінок, викладено аналіз певного явища, який має високу актуальність для наукової спільноти й суспільства загалом. Ці оперативно опрацьовані й підготовлені для оприлюднення матеріали найчастіше містять низку практичних рекомендацій для науковців, організаторів науки, очільників територіальних громад, представників бізнесу, законодавчої влади тощо. Виокремлюються аналітичні записки, як вказано вище і видно з рис. 1, 2017 р., найбільша кількість припадає на 2022 р., коли майже удвічі проти попереднього року зменшується кількість наукових монографій. Вважаємо це також пов'язаними фактами, спричиненими початком повномасштабного російського вторгнення: потрібно було оперативно реагувати й готувати відповіді на запити влади та суспільства.

Іншим значущим аспектом аналізу потоку документів є мова. Варто зазначити, що від 2014 р. в НАН України різко скоротився випуск книг російською мовою, насамперед у соціологічній і суспільно-гуманітарній сферах, де практично всі видання стали виходити українською (у фізико-технічних, математичних і природничих науках одночасно зросла кількість літератури англійською мовою). Так, протягом 2014—2023 рр. українською мовою випущено 93,8 % книжкових видань, російською — 3,3, англійською — 0,6, іншими мовами (серед них і кількома) — 2,3 %. Наприклад, випущено 11 книг польською, три — німецькою, по одній — італійською, іспанською та турецькою, дев'ять — кількома мовами.

Остаточо унормував «мовне питання» у випуску наукової літератури вітчизняними видавцями Закон України від 25.04.2019 № 2704-VIII «Про забезпечення функціонування української мови як державної». До 2019 р. включно було випущено 630 книжкових видань українською і 30 — російською, а протягом 2020—2023 рр. 422 і сім відповідно. Від початку 2022 р. книг російською мовою не виходило. Важливо, що підготовлені російською мовою видання 2020 і 2021 рр. були орієнтовані насамперед на російськомовного вітчизняного читача і присвячені актуальним історичним питанням.

96,3 % всіх книжкових видань розглянутого потоку випущено в Україні, тобто на закордонні видавництва припадає 3,8 %, з яких 1 % — книги, випущені на території РФ, у Москві й Санкт-Петербурзі, до 2020 р. Також серед закордонних одне з

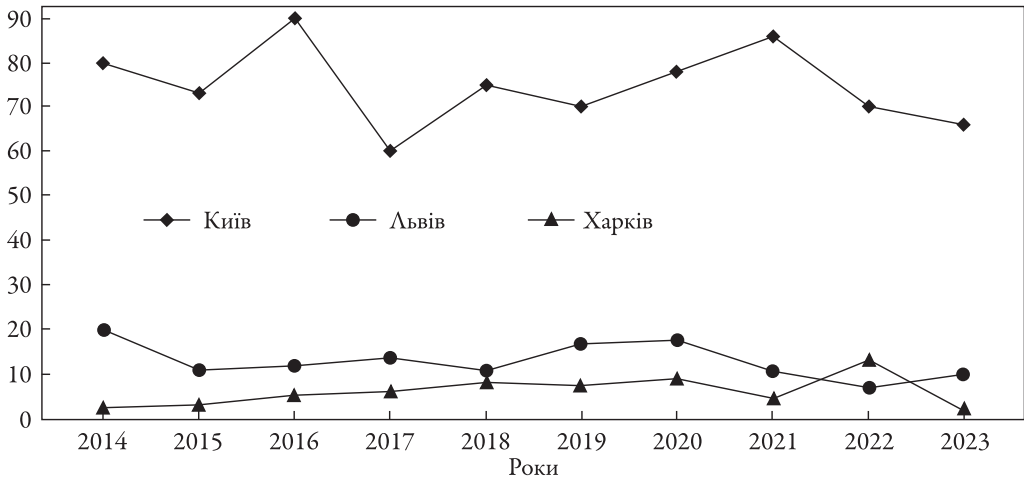

Рис. 2. Випуск книжкових видань НАН України в Києві, Львові, Харкові, 2014—2023 рр.

Таблиця 2. Основні установи, де було підготовлено видання, 2014—2023

Рік	Інститут історії України	Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського	Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича	Інститут всесвітньої історії
2014	54	20	17	1
2015	52	18	11	4
2016	57	19	6	8
2017	30	13	9	9
2018	51	22	6	7
2019	46	17	16	1
2020	60	21	16	5
2021	66	22	12	4
2022	55	11	20	15
2023	49	17	8	7
Разом	520	180	121	61

останніх видань російською мовою — двотомних «Украинско-российские взаимоотношения в 1917—1924 гг.: обрушение старого и обретение нового: краткий историко-историографический очерк», місцем випуску якого вказані Москва і Берлін.

Серед українських міст основним книговидавничим осередком є Київ, майже у шість разів менше книг випущено у Львові, у 12 разів — у Харкові (рис. 2). Природно, що 2023 р. знизилась кількість видань, випущених у Харкові, натомість зросла у Львові. Високий показник виданих у Харкові 2022 р. книжкових видань (13 назв) забезпечений дев'ятьма навчальними виданнями для 11 класу

з проекту «Історія: Україна і світ. Громадянська освіта». Їх підготували фахівці Інституту українознавства імені І. Крип'якевича НАН України й випустило харківське видавництво «Інтелект України».

За кордоном книжкові видання виходили у Польщі (найбільше, приблизно третина від всіх закордонних видань без урахування РФ), а також в Аргентині, Італії, Канаді, Німеччині, США, Туреччині, Угорщині, Франції.

Протягом досліджуваного десятиліття у підготовці видань брали участь багато вітчизняних і закордонних наукових установ і закладів вищої освіти, часто у співпраці. Долучались до підготовки книг музеї, наукові товариства, громадські організації. Найбільшу увагу ми приділили основній установі, яку у бібліографічному описі вказано першою. Це означає, що ця установа першою вказана у грифі книжкового видання, її ж вчена рада рекомендувала видання до випуску, з цією установою афілійований перший автор та/або науковий редактор, укладач, упорядник видання. Перелік основних містить 26 установ Академії, більшість із них — установи Відділення історії, філософії та права НАН України. Загалом з опрацьованого опису (1121 видання) тільки у 113 перша установа, де підготовлено видання, не входить до складу цього відділення. До того ж лише чотири установи вказані як перші у 78,7 % видань (табл. 2).

Дві з цих установ також найчастіше вказані в бібліографічних описах другими: Інститут історії України НАН України (155 назв книжкових видань) й Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України (80 назв). Отже, внесок цих двох установ загалом є найбільшим у підготовці й випуску книг з історії: Інститут історії долучився до випуску 675 видань, а Інститут української археографії — 260.

Установи, які не належать до системи НАН України, досить часто вказані як друга установа, дотична до підготовки видання. Загальна кількість таких видань за 10 років становить 281, щорічна кількість варіюється від 19 (2023) до 40 (2018).

Важливим способом тематичного компонування видань для зручності користувачів є видання неперіодичних книжкових серій і проектів. Об'єднані під загальною назвою, присвячені певним подіям, часу, території, проблемі, ці книжкові видання мають спільне художньо-технічне оформлення, редакційну колегію та принципи наповнення, орієнтовані на певну читацьку аудиторію. Книжкових серій і проектів у НАН України дуже багато, серед них є загальноакадемічні, на кшталт науково-популярної серії «Наука для всіх», але більшість започаткована якоюсь однією науковою установою. Найбільше історичних серій започатковано Інститутом історії України НАН України та Інститутом української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України. Випуск деяких серій було припинено протягом досліджуваного періоду, також далеко не всі серії мають значний потенціал для тривалого наповнення. Водночас науковці та установи НАН України залучені до підготовки окремих книг у межах серій неакадемічних установ або сторонніх видавців. Цими фактами можна пояснити те, що із названих у каталозі 72 серій одним випуском представлені 50 (рис. 3). Кількість книг, що випущені у межах різних серій і проектів, змінюється від 12 до 24 за рік (рис. 4).

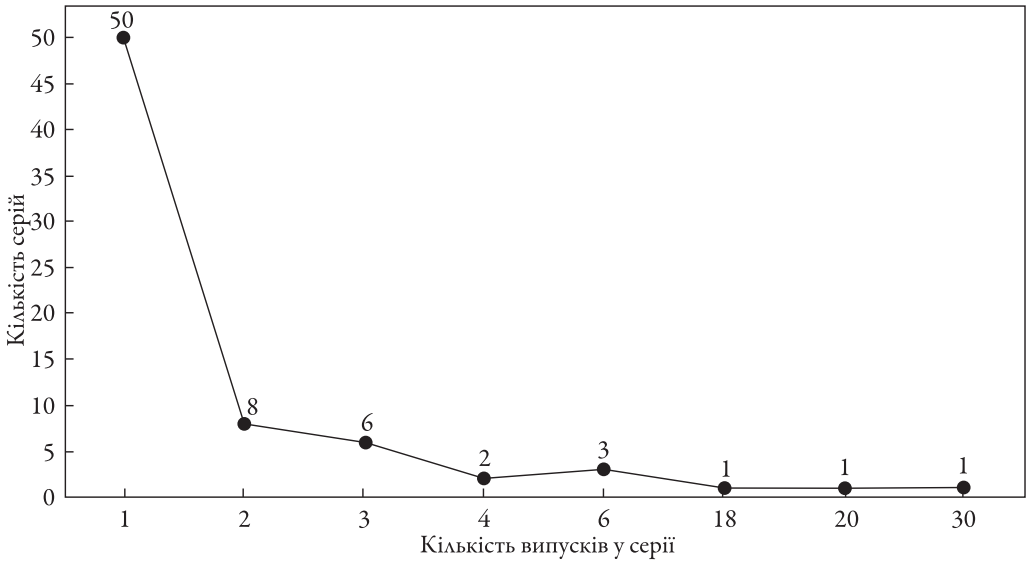

Рис. 3. Кількість випусків у серіях, 2014—2023 рр.

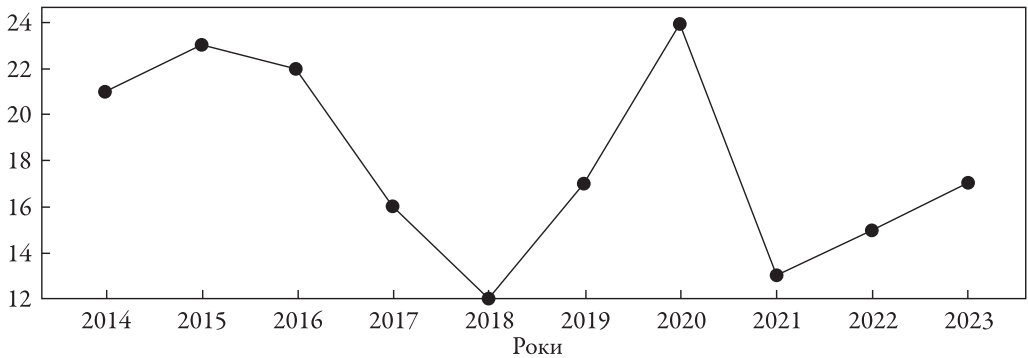

Рис. 4. Динаміка виходу книжкових видань у межах серій, 2014—2023 рр.

Найбільше випусків (30) нараховує науково-документальна серія книг «Реабілітовані історією» — масштабний інституційний проект, започаткований ще 1992 р. на виконання постанов Президії Верховної Ради України та Кабінету Міністрів України². Значною кількістю випусків представлені ще дві серії: започаткована Інститутом історії України НАН України «Студії з регіональної історії»³ (20 випусків від 2014 р., один з них під назвою «Степова Україна») і «Таємниці історії» (18 випусків від 2015 р.).

² Головна редакційна колегія науково-документальної серії книг «Реабілітовані історією». URL: <https://www.reabit.org.ua/> (дата звернення: 09.05.2024).

³ Студії з регіональної історії. Інститут історії України НАН України. URL: <http://resource.history.org.ua/ejournal/EJ0000032> (дата звернення: 09.05.2024).

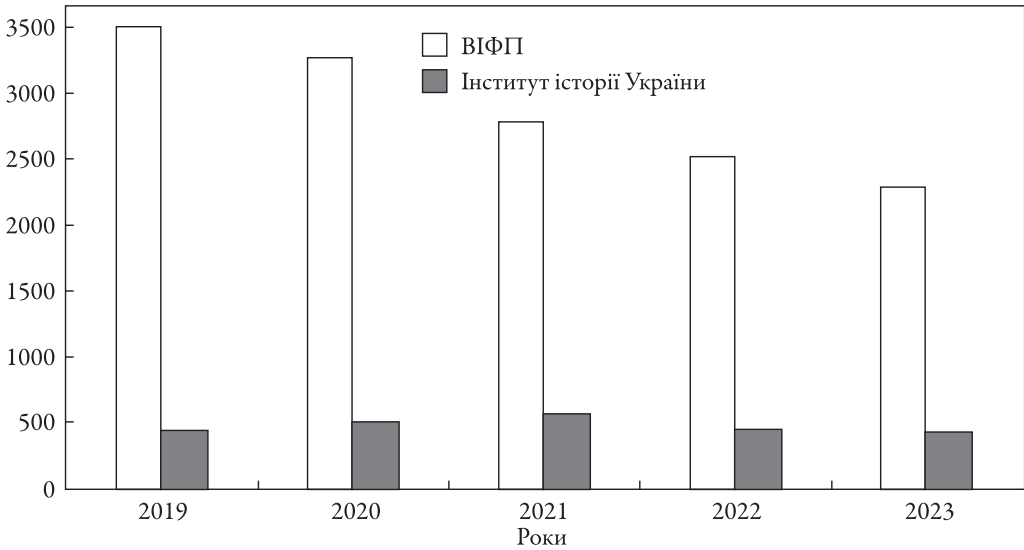

Рис. 5. Динаміка виходу наукових статей, оприлюднених установами Відділення історії, філософії та права НАН України, 2019—2023 рр.

Усе викладене вказує на усталений спосіб організації роботи, підготовки й оприлюднення публікацій науковими установами, що здійснюють в Академії історичні дослідження. Але головна роль у збереженні стабільності кількісних параметрів потоку книжкових видань належить Інституту історії України НАН України. Почасти це підтверджує і динаміка виходу наукових статей цієї установи, як порівняти із загальною кількістю статей установ Відділення історії, філософії та права за останні п'ять років (рис. 5).

Частково з анотованих каталогів можна отримати інформацію і про тиражі видань. На жаль, у друкованих виданнях і звітах наукових установ тираж вказаний не завжди, так само не завжди вказана наявність видання у відкритому доступі. Однак навіть відкритої інформації достатньо, щоб побачити відповідність загальносвітовим тенденціям: тиражі видань загалом скорочуються, водночас зростає кількість видань, які існують також у вигляді електронних або й суто електронних книг. Різке зростання кількості електронних видань у світі було спричинено карантинними заходами через пандемію COVID-19, а в Україні додатково ще й тривалою російсько-українською війною, погіршенням економічної ситуації та добробуту громадян.

Опрацювання анотованих каталогів дає змогу не тільки дослідити параметри потоку книжкових видань, доступні з бібліографічних описів, але й ознайомитись з основними ідеями й висновками, що їх автори (упорядники, наукові редактори) внесли до анотацій книг. Анотація допомагає отримати повніше уявлення про зміст книги, її стиль, завдання, передбачувану аудиторію тощо. Нижче ми наводимо результати контент-аналізу видань із рубрики «Історія» в Анотованих каталогах книжкових видань за 2014—2023 рр., окремо за кожним роком звітування.

2014 рік. Монографії, брошури, виступи на конференціях охоплюють широкий спектр історичних питань, зокрема: походження династії Рюриковичів; персоніфікація галицько-волинських князів; портрет козацької старшини XVII—XVIII ст.; різня в Батурині («Тиранське поводження росіян»); історія православних храмів України; Петро Могила; національно-визвольна війна українського народу (1648—1658) та національно-визвольний рух 1930—1950-х років; українські жертви Волині (1938—1944); Голодомор-геноцид (1932—1933); перебіг Другої світової війни у Києві.

Окремо можна виділити матеріали, присвячені ювілейним датам: до 200-ліття Тараса Шевченка та декілька видань до 100-річчя початку Першої світової війни, а також ілюстровані видання про родину останнього гетьмана України Павла Скоропадського та його доньку Олену Отто-Скоропадську.

Теми досліджень і розвідок, результати яких побачили світ 2014 р., є сталими, деякою мірою традиційними (про це свідчить ознайомлення з анотованими каталогами за попередні роки, які не є предметом цього дослідження). Але з'являються «перші ластівки» — видання, суголосні питанням, що постали після Революції Гідності та з моменту окупації росіянами Криму у березні 2014 р. Це, зокрема, матеріали Міжнародної конференції у Львові, де висвітлено питання Першої та Другої світових війн, війни в Афганістані, а також Революції Гідності, окупації Криму; «Роздуми про війну з московитами» — переклад з латини актуального твору середини XVII ст. Юрія Немирича; праці щодо етнонаціональної історії Донбасу й сучасного етапу українського націєтворення.

Цього ж року Інститут історії України НАН України розпочав випуск згаданої вище науково-популярної серії «Студії з регіональної історії України», покликаної до життя російсько-українською війною і наповненою актуальними текстами про давню і сучасну історію Криму, Донеччини та Луганщини.

2015 рік. У розділі «Історія» Анотованого каталогу книжкових видань за цей рік відзначаємо невелике зменшення кількості позицій, потроху змінюється й проблематика досліджень. Так, є видання з історії Запорозької Січі в XVI—XVII ст. (серія «Перемоги української зброї»). З'являється праця, у якій науковці розглядають обставини появи російського імперського проекту «Новоросія», спроби його реалізації радянською владою і РФ, а також аналізують особливості сучасної російсько-української війни.

Певну кількість книг присвячено Першій світовій війні, зокрема вивченню українського контексту і революційних процесів, представлено видання до 70-річчя перемоги у Другій світовій війні, а також матеріали про видатних особистостей, а саме про митрополита Андрія Шептицького (до 100-ліття від дня народження), Івана Мазепу, Степана Бандеру, Зеновія Красівського, Симона Петлюру, князя Володимира Великого.

2015 року спостерігаємо збільшення інтересу до історії Криму, до націєтворчих процесів в Українському Причорномор'ї. Лейтмотивом видань стає термін «Донбас»: простежується історія Донеччини від давньої землі українських козаків XVII—XVIII ст. до колективізації та індустріалізації Донбасу у першій полови-

ні ХХ ст., зокрема аспекти заселення краю, етнодемографічні й ринкові процеси, особливості промислового перевороту й зростання темпів урбанізації, тенденції й суперечності формування складу українського Донбасу у сучасних умовах.

2016 рік. Спостерігаємо досить широкий репертуар історичних видань, серед яких чільне місце посідають праці, присвячені питанням окупації Криму і долі кримськотатарського народу у 1940—2015 рр., 160-річчю капітуляції Росії у Кримській війні 1853—1856 рр., образу Південної України — регіону, що сформувався на цивілізаційному пограниччі. Привертають увагу наукові розвідки, присвячені переосмисленню історичних сюжетів, зокрема волинської трагедії 1943 р., підготовки й перебігу Другої світової війни та участі у цих процесах українців.

Цікавими видаються праці, присвячені механізмам взаємодії історика та влади, проблематиці «ремесла історика» й підходам до вивчення минулого, наприклад, монографія, підготовлена до 80-річчя Інституту історії України НАН України, де висвітлено діяльність науковців установи у 1936—2016 рр., зокрема у царині підготовки підручників з історії.

2016 року вийшли друком кілька видань, присвячених «довгому ХІХ століттю», коли відбувалось творення модерної української нації. Також актуальними залишають теми визвольних змагань початку ХХ ст. і становлення Донбасу. Наприклад, видання, випущені на замовлення Державного комітету телебачення і радіомовлення України за програмою «Українська книга» 2016 р.: спогади та роздуми М. Шкільника, очевидця й урядовця, про революцію 1917—1921 рр., визвольні змагання, відновлення української державності; «Триста років самотності: український Донбас у пошуках смислів і батьківщини», в анотації до якої зазначено, що у виданні «...реконструйовано обставини колонізації Донеччини і Луганщини, участь окремих етнічних груп у господарському освоєнні регіону, процеси етнокультурної взаємодії та суперечності, які вони генерували. [...] Одним із напрямів дослідження є введення окресленої проблематики в контекст державної національної та соціогуманітарної стратегії з метою подолання трагічних наслідків збройного протистояння на Сході України».

Починаючи з 2014 р. запрацював громадський просвітницький проект «ЛІКБЕЗ. Історичний фронт»⁴, який став майданчиком для популяризації історичних знань, зокрема й для праць істориків з наукових установ НАН України. Метою проекту визначено розвінчання пропагандистських антиукраїнських міфів. 2016 року за цим проектом вийшло два ґрунтовних видання. Перше — про формування держави Україна, з власною територією та кордонами, про історію появи державних символів країни: прапора, герба та гімну, що набули під час російської агресії нового значення, які потребують захисту, як і територія України загалом. Друге присвячено військовій історії України від давніх часів до сьогодення, від «володарів степу» до «кіборгів». У ньому наголошено, що історія України пишеться сьогодні, про що свідчать події 2014—2015 рр., а знання історії допомагає

⁴ ЛІКБЕЗ. Історичний фронт. *Інститут історії України НАН України*. URL: <http://resource.history.org.ua/project/0000038> (дата звернення: 20.05.2024).

сучасним українцям не тільки краще зрозуміти дії та вчинки попередніх поколінь, але й відстоювати своє у протистоянні агресії Росії у Криму й на Сході України.

2017 рік. На тлі загального скорочення кількості видань Академії за напрямом «Історія» 2017 р. побачили світ понад сто видань. І хоч перший сплеск емоцій, пов'язаних із нагою російською анексією Криму та окупацією земель на Сході України, трохи притлумився, зокрема завдяки так званім Мінським угодам (2015) і добре організованим ротаціям захисників України — учасників АТО, тему Донбасу і тимчасово окупованого Криму продовжували досліджувати науковці. Так, в Аналітичній доповіді «Донбас і Крим у суспільно-політичному та етнокультурному просторі України: історичний досвід, модерні виклики, перспективи» не лише визначена специфіка формування регіональних спільнот Донбасу й Криму та розглянуті причини й фактори гальмування процесу націєтворення в регіоні, а також запропоновані нові підходи стосовно формування етнонаціональної та гуманітарної політики держави Україна в Криму та на Донбасі.

2017 року багато наукових праць були присвячені 525-річчю українського козацтва та 425-річчю українського реєстрового козацтва, а саме становленню козацтва, проблематиці Переяславської угоди, козацькій революції середини XVII ст., реєстрам Полтавського полку 1654 р., гетьманам України, зокрема Івану Брюховецькому. Ще кілька видань висвітлюють засоби й механізми більшовицького терору в СРСР (1917—1941), а до роковин Чорнобильської катастрофи оприлюднено документи оперативної групи ЦК КПУ (1986—1988).

Низка наукових праць присвячена питанням української ідентичності, розвінчання міфів про Україну та її минуле, формуванню національної ідентичності протягом другої половини XIX та початку XX ст., а також питанням ментального виміру української цивілізації, основним етапам її розвитку, впливу наслідків голодоморів та репресій імперських і комуністичного режимів, а також формам самозахисту менталітету українців, осмислення власної ідентичності.

Ще одна тема, що набуває широкого резонансу, представлена у збірці «Константинопольський патріархат в історії України: минуле, сучасне, майбутнє», де розкрито місце Константинопольського патріархату як в історії християнства взагалі, так і в історії православ'я зокрема, й наголошено, що автокефалію Українська православна церква має одержувати не з Москви, а від Вселенської церкви. Кілька видань присвячено 500-літтю Реформації й ролі протестантських церков у вітчизняній історії та суспільних трансформаціях.

Привертають увагу розвідки, присвячені українським жінкам: перше історико-антропологічне дослідження повсякденного життя українок у ГУЛАГу, де на основі спогадів колишніх бранок і офіційних документів описано, як саме вони змогли пристосуватись, вижити та протидіяти руйнівному впливу таборів, як зберегли основні соціальні ідентичності й людяність і залишилися попри все жінками, українками. Інше видання висвітлює участь шляхетних жінок України в історико-культурних процесах на ранніх етапах становлення української державності, у литовсько-польську і козацьку добу, останні десятиліття Гетьманщини. У книзі «Українські жінки у горнілі модернізації» висвітлено найдраматичніші

сторінки історії українського жіноцтва від кінця ХІХ до середини ХХ ст., коли, як зазначено в анотації до видання, «процеси модернізації стрімко увірвалися в усталене життя українських жінок, у повсякденне буття, систему цінностей, світогляд, сфери діяльності, змінюючи звичні й додаючи нові соціальні ролі». Буремні події світових воєн, революцій, а також голодоморів, радянської окупації змінили усталений шаблонний набір жіночих образів.

2018 року вагомою була частка енциклопедичних досліджень: вийшли друком два чергових томи «Енциклопедії Сучасної України»; том «Україна — Українці» з «Енциклопедії історії України»; енциклопедія, присвячена 100-річчю утворення Західно-Української Народної Республіки, — «Західно-Українська Народна Республіка. 1918—1923», що вперше в українській та закордонній історичній науці подає комплексне дослідження доби ЗУНР. Варто відзначити й вихід «Енциклопедії Голодомору». Потреба у такому виданні сформувалась ще у 1990-х роках, коли поставало завдання зберегти й поширити пам'ять про Голодомор в Україні, донести до майбутніх поколінь правду про трагедію українського народу. Також 2018 р. вийшли друком два томи збірника документів у трьох томах «Відлуння великого терору», дві книги з науково-документальної серії «Реабілітовані історією» та два збірники «Архів Української Народної Республіки. Міністерство внутрішніх справ...».

У працях науковців Академії провідними були такі теми дослідження: феномен пограниччя (Крим і Донбас як пограничні субрегіони в долі України); історичні й економічні передумови, внутрішні й зовнішні причини формування «кримського вузла». Загарбницькими діями РФ захопила Крим, але втратила українців, а гасло «Крим наш!» і події «кримської весни» 2014 р. прискорили процеси українського націєтворення, спричинили цементування громадянського суспільства України. Ще кілька важливих досліджень присвячено темі формування проекту «русский мир» і реалізації його в Криму та на Донбасі. У виданнях проаналізовані історичні передумови, політичні технології та власне інструменти російської агресії.

2019 рік. Спостерігаємо досить широкий спектр наукових публікацій: це й шеститомне видання вибраних творів митрополита Української автокефальної православної церкви Василя Липківського (1921—1927); це й унікальна хроніка тріумфального турне Української республіканської капели під орудою диригента Олександра Кошиця країнами Західної Європи, Північної та Південної Америки (1919—1924). Гастролі Капели відбулись за ініціативи Симона Петлюри, який розумів важливість як протидії російській пропаганді, так і ознайомлення Європи й світу з українською культурою. Видання присвячено 140-річчю з дня народження Симона Петлюри й столітньому ювілею європейської прем'єри «Щедрика» Миколи Леонтовича у виконанні Капели. Розпочато випуск серії свідчень про Майдан, записаних зі слів учасників Революції Гідності.

Кілька наукових праць суголосні непересічній і дуже важливій для країни події — отриманню Томоса Православною церквою України, зокрема видання «Послання Мисаїла до папи Сикста IV» 1476 р. Як зазначено в анотації, ця унікальна пам'ятка «засвідчує особливий характер взаємин тогочасної духовної та

світської еліти українсько-білоруських земель Великого князівства Литовського з Константинопольським патріархатом і Римським Апостольським престолом в останній чверті XV ст.». А також видання, присвячене історії Української православної Церкви; тритомне видання «Церковно-політична історія Римських пап»; матеріали Міжнародної наукової конференції «Церква — наука — суспільство: питання взаємодії» тощо.

До 100-річчя встановлення польсько-українських дипломатичних відносин (вересень 2019 р.) українські історики підготували чимало праць, що охоплюють такі питання: українсько-польських відносин у Галичині в роки Першої світової війни; українсько-польської комісії дослідження взаємин 1917—1921 рр.; національної й освітньої політики урядів міжвоєнної Польської держави щодо населення Галичини; українсько-польського співжиття під час Голокосту та українсько-польських міждержавних та міжнаціональних відносин у XX—XXI ст.

2019 року видання були присвячені питанням суспільних трансформацій і геополітичних криз XX — початку XXI ст.; дослідженню російської військово-політичної експансії (кримський напрям) в історичній ретроспективі, інформаційно-комунікативним передумовам агресії РФ у Криму (2014); сучасним методам ведення гібридної війни; визначенню проблем українського націєтворення за умов російської воєнної та ідеологічної експансії; вивченню євроінтеграційних процесів, що відбуваються в Україні, перспектив вступу нашої країни до ЄС, питань становлення європейських цінностей як факторів трансформації суспільного життя в Україні.

2020 рік. Головною у дослідженнях стала тема української ідентичності. Це, зокрема, походження самоназви «Україна» та її становлення як єдиного імені українського світу, поява ідентичності «українці», «український народ». Усе частіше історики вивчають закономірності процесів просторових трансформацій і специфіки територіальних і регіональних ідентичностей на українському порубіжжі, окреслюють основні напрями й форми взаємодії українців з європейськими народами та проблеми й перспективи співпраці України з ЄС, досліджують українсько-російські стосунки на степовому прикордонні від ранньомодерних часів, соціальні комунікації на українсько-російському фронті, їхній вплив на формування українських історичних регіонів. Цікавим є наукове видання, де схарактеризовані суспільні ідеали та уявні проєкції українського майбутнього у різноманітних контекстах і трансформаціях українства упродовж XX — початку XXI ст., розглянуто становлення, еволюцію та формування уявлень українських мислителів під час революцій і воєнних катастроф щодо ймовірного українського майбутнього, української ідеї, становища українського соціуму, місця України на мапі світоустрою, війни та миру.

До визначних дат в історії країни підготовлені видання, присвячені 75-річчю перемоги у Другій світовій війні, 130-літтю з дня народження відомого українського діяча, полковника Андрія Мельника; оприлюднено повний текст козацького автопису Самійла Величка, що охоплює події від 1620-го до 1700 р. До 300-х роковин з дня загибелі шведського короля Карла XII (1682—1718) підготовлено збірник наукових статей «Гетьманські читання», де розглядаються питання тогочасної європейської політики й шведсько-українського союзу.

Привертають увагу три книги з проекту «Корпус графіті Софії Київської (XI — початок XVIII ст.)», у яких публікуються графіті й діпінті, що знаходяться на фресках Софійського собору в Києві. Важливою частиною книги є покажчики, які дають змогу читачам легко відшукати кожен напис або малюнок на сторінках цих видань. Графіті Софії Київської свідчать про те, що до зведення й багаторазових реконструкцій собору були залучені будівельники (майстри) з різних країн, і що в XI ст. Київ, як і нині, був розвиненим містом, європейською столицею.

Темі виникнення українського козацтва та утворенню Гетьманщини присвячені два видання з серії «Таємниці історії»: «Козацька Україна. Боротьба за державу (XVI—XVII ст.) та «Козацька Україна. Історія гетьманської держави (XVII—XVIII ст.). Також вийшли друком три томи з чотиритомної серії з історії Сіверщини гетьманської доби XVII—XVIII ст., де висвітлено важливі події соціально-економічної, військово-політичної, релігійної та культурної історії регіону.

2021 року виповнилося 30 років Незалежності України та 25 років Конституції України, тож побачили світ наукові праці, де проаналізовано основні стадії конституційного процесу в незалежній Україні та висвітлено важливі явища й етапи у розвитку держави.

У наукових розвідках, присвячених особистостям, знаним українським діячам, висвітлено постать Петра Шелеста (1908—1996), представника вищої партійно-державної номенклатури СРСР і УРСР, та Августина Волошина (1874—1945) — президента Карпатської України (1939), Героя України (2002), лідера українського національно-культурного напрямку у міжвоєнному Закарпатті, з іменем якого пов'язують національне відродження закарпатських українців у першій половині XX ст. і проголошення незалежності Карпатської України.

Друге десятиліття XXI ст. характеризується переосмисленням історичних подій, появою нових підручників і книг з новітньої історії. Це, зокрема, видання «Від трипільців до кіборгів: коротка історія України»; «Проблеми історичної пам'яті у всесвітньо-історичному дискурсі (1945—2015)»; «Нариси новітньої історії України 1991—2021» — спроба міжнародної групи науковців проаналізувати колективний досвід українців, набутий за останні 30 років. Це й нариси (у двох книгах), присвячені соціально-економічним і політичним трансформаціям в Україні (кінець XVIII — перші десятиліття XX ст.); осмислення історіософських поглядів на ключові проблеми світової та української історичної науки Омеляна Прицака — видатного вченого, засновника кафедри історіософії при Київському університеті імені Тараса Шевченка (1992).

2021 року розпочато випуск книг із соціально значущого проекту «Україна. Нариси історії»: вийшли друком три книги, присвячені проблемам націє- та державотворення протягом українського «довгого XX сторіччя». Це книги про Україну та українців постімперської доби (1917—1939), долю країни в епоху Другої світової і «холодної» війн, про шлях України в епоху протистояння світових систем і краху комуністичного більшовизму (1939—1990), суперечності пострадянського транзиту, суб'єктивізацію України та її європейський вектор розвитку, про успішне завершення посттоталітарного транзиту — національної ідеї України

(1991—2019). Суголосна цим книгам наукова розвідка колективу Інституту історії України НАН України — нариси «Українське століття (1921—2021): витоки, уроки, перспективи державотворення», що поєднує, як зазначено в анотації, «конкретно-історичний виклад з розглядом проблемних сюжетів, дотичних до інтелектуальної історії та історії суспільно-політичної думки». Ця книга із серії «30 років Незалежності України», надрукована на замовлення ДП «Центр захисту інформаційного простору України» за результатами відкритих мистецьких конкурсів Міністерства культури та інформаційної політики України.

2022 рік. Дослідження, результати яких оприлюднені 2022 р., характеризуються різноманітністю тем, серед яких можна виділити великий масив, присвячений постатям в історії України: найвідомішому та неоднозначно оціненому гетьману Івану Мазепі; відомому українському дисиденту, політв'язню, публіцисту, голові Комітету захисту УКЦ Івану Гелю; В'ячеславу Липинському, визначному українському громадсько-політичному діячу, історичному, політологу початку ХХ ст., ідеологу українського консерватизму, що заклав новий напрям вітчизняної суспільно-політичної думки; Вільгельму Габсбург-Лотрінгену (Василію Вишиваному), представнику однієї з монархічних династій Європи, який тісно пов'язав свою долю з українським визвольним рухом; Титу Войнаровському, депутату віденського парламенту, економісту, генеральному адміністратору маєтностей Греко-католицької церкви, представнику фінансових та економічних організацій, який був довіреною особою митрополита Андрея Шептицького; Симону Петлюрі, професійному революціонеру, Головному отаману Армії УНР, голові Директорії УНР, борцю за європейський шлях розвитку України.

Визначним і трагічним датам в історії країни присвячені видання до 20-річчя заснування Національного історико-меморіального заповідника «Биківнянські могили»; 80-річчя депортації етнічних німців України у віддалені райони Радянського Союзу; 400-річчя Хотинської війни 1621 р., століття Української революції 1917—1921 рр.

2022 року через повномасштабну збройну російську агресію актуалізується значення електронних ресурсів, серед яких можна виділити електронний ресурс, присвячений онлайн-енциклопедіям, де подано інформацію про національні та універсальні онлайн-енциклопедії світу у вигляді атласу; енциклопедичне видання «Знакові постаті українського походження у світовій цивілізації» (URL: <https://ukrainci.top>) та науково-популярне видання у двох книгах «Перелом: війна Росії проти України у часових пластах і просторах минавшини: діалоги з істориками» (третя книга проекту вийшла у 2023 р.) (URL: <http://surl.li/twtwt>).

Знову актуалізується тема жінок і війни: видано розвідку, присвячену жінкам Галичини в роки Першої світової війни, монографію про соціальне становище жінок у Великій Британії та СРСР напередодні війни й нормативно-правове регулювання їхньої служби протягом Другої світової війни. У виданні описано специфіку й умови служби жінок у війську Великої Британії та СРСР упродовж 1939—1945 рр., особливості демобілізації і вшанування пам'яті ветеранок у цих

країнах; досвід жінок, які служили у війську, проаналізовано самими учасницями та їхніми співгромадянами.

Багато видань присвячено дослідженню теми російсько-українських відносин, темі боротьби України за незалежність. Науковці описують українсько-російське пограниччя як простір «зіткнення цивілізацій», як перехрестя культур та ідентичностей; аналізують долю України й українців у ХХ — на початку ХХІ ст.: у 1917—1939 рр., у період від Другої світової й до «холодної війни», упродовж 30 років незалежності. Суголосними видаються й аналітичні доповіді: «Український проект: цивілізаційні фронтири та соціокультурні екстремі ХХ — початку ХХІ ст.», «Контроверсійні практики розвитку прикордоння: світовий досвід узгодження суперечностей» і «Національна стійкість України: стратегія відповіді на виклики та випередження гібридних загроз». В останній здійснена спроба «в сучасних геополітичних умовах обґрунтувати концепцію національної стійкості (резильєнтності) як стійкості цивілізаційної суб'єктності країни. Визначити її стратегію забезпечення збалансованості розвитку та успішної протидії зовнішнім і внутрішнім загрозам, зокрема гібридним».

У книзі «Війна пам'ятей: змагання за спадщину Київської Русі» описані довготривалі завзяті змагання української та російської інтелектуальних еліт за спадщину Київської Русі, зображено погляди середньовічних книжників на її минуле, а також викрито, у який спосіб імперській Росії вдалось одноосібно привласнити чуже минуле. А у виданні «Росія — Україна: зради, союзи, війни» розвінчано російські імперські міфи про багатолітню «допомогу старшого брата», «спільну колиску», «історичну єдність і братерство» російського й українського народів, окреслено основні риси московської воєнно-політичної експансії аж до повномасштабного воєнного вторгнення путінської Росії в Україну 2022 р. У науковій праці «Наративи історичної пам'яті в політичному транзиті України та Росії» зазначені, зокрема, прагнення політичної верхівки Російської Федерації обґрунтувати імперські амбіції за допомогою навколоісторичних спекуляцій.

У науково-популярному виданні «Три фатальні історичні помилки України. Четвертої не буде» стверджується, що агресивно-войовнича та повзуча асиміляція України Росією в історичній ретроспективі відбувалася під гаслами релігійної єдності (1654), класової солідарності (1922) та побудови демократичного пострадянського ладу (1991), і щоразу ці загарбницькі процеси щодо України тільки посилювались, а перебування у тісному союзі чи в одній державі з Росією було фатальним для нашої країни, що й доводить сучасна російсько-українська війна, у якій українці під гаслом «Геть від Москви!» виборюють право на життя в незалежній державі.

2023 рік. У наукових дослідженнях продовжується осмислення сучасної російсько-української війни, зокрема, у монографії «Російсько-українська війна та міжнародне співтовариство» проаналізовано динаміку змін політики різних країн щодо російсько-української війни 2014—2023 рр., еволюцію політики ЄС, НАТО, ОБСЄ, ООН стосовно російсько-української війни; надано рекомендації з удосконалення української дипломатії миру та міжнародної безпеки через російську збройну агресію, яка становить загрозу всьому демократичному світові.

А в праці «Вторгнення. 2022. Широкомасштабна агресія Росії проти України» описані перебіг збройної агресії РФ і спроби мирних переговорів протягом 2019—2021 рр., ключові етапи військових дій (стратегічна оборона столиці, битва за Донбас, Слобожанський наступ та звільнення Херсону, повітряна оборонна операція тощо). Значну увагу приділено воєнно-дипломатичному протистоянню України з Росією та розбудові системи міжнародної підтримки України; висвітлено теми запуску «Чорноморської зернової ініціативи», боротьби за деескалацію ситуації навколо Запорізької АЕС, протистояння російському ядерному шантажу та запуску української «формули миру». У монографії «Українсько-російське пограниччя: історичний досвід та сучасні виклики регіонального розвитку» показано динаміку регіонально-просторового розвитку на українсько-російському пограниччі та специфіку соціокультурних змін у цьому порубіжному регіоні. У науково-популярному виданні «За ідентичність і незалежність. Війна Росії проти України: історичні передумови, геополітичні паралелі» (у двох книгах) висвітлено широкий діапазон проблем з історії України від середньовічних часів до сучасності, зокрема до російсько-української війни 2014—2022 рр. Зазначено, що сучасна російська агресія спрямована не тільки на знищення держави Україна та її ідентичності, а й на повну руйнацію сучасного світового порядку. Фахівці-гуманітарії в Україні та інших країнах досліджують походження рашизму, перетворення путінської Росії на тоталітарну систему, можливість інших сценаріїв пострадянського транзиту Російської Федерації.

Серед інших тем наукових досліджень, оприлюднених 2023 р., можна виділити теми депортації українців із Польщі у 1944—1951 рр.; просторових меж українського світу в ранньомодерній Україні (XVI—XVIII ст.); геральдики середньовічної Русі (України); історії українського козацтва від часу його виникнення на зламі XV—XVI ст.; яскравих постатей Війська Запорозького, їхньої політичної та державної діяльності; українсько-польсько-литовських взаємин, а також історії гетьманської держави (XVII—XVIII ст.).

Чимало видань присвячено окремим постатям в українській історії. Так, у книзі «Блаженніший Любомир Гузар: “Мудрець сердець нашої нації”» висвітлено етапи життя, церковної та громадської діяльності митрополита УГКЦ Блаженнішого Любомира Гузара через призму суспільно-політичних процесів і подій в Україні та світі протягом XX ст. Видано збірник статей «Православ'я в Україні» до 300-річчя з дня народження преподобного Паїсія Величковського (1722—1794) та Григорія Сковороди (1722—1794).

Ще одна наукова розвідка присвячена Степану Бандері та подоланню стереотипного сприйняття цієї постаті, спричиненого багаторічною радянською пропагандою.

Привертає увагу видання «Гетьман Сагайдачний — бич господній московитів». Як зазначено в анотації, «у монографії досліджуються значущі бойові звершення запорозького гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного, якими він уславився на морі й на суходолі. Розглянуто очолений ним морський похід запорожців 1616 р., що завершився здобуттям потужної турецької фортеці Кафи».

Також у книзі описано дії війська Петра Сагайдачного під час польсько-московської війни (1617—1618); простежено перебіг генеральної битви царських сил із запорожцями під Донським монастирем; розкрито стратегію і тактику боротьби українських козаків із московитами, зокрема штурму столиці Московії.

Отже, результати, отримані на підставі кількісного і якісного аналізу сукупності описаних у рубриці «Історія» щорічних анотованих каталогів книжкових видань НАН України за 2014—2023 рр., засвідчують поступове зменшення загальної кількості книг. Це різною мірою стосується всіх жанрів: наукових монографій, збірників документів і наукових праць, довідкових, навчальних і науково-популярних видань, аналітичних доповідей. Прогнозоване зменшення пояснюється суспільно-географічними обмеженнями десятилітньої російсько-української війни, особливо після початку повномасштабного вторгнення, а також пандемією COVID-19. Водночас скорочення кількості наукових книг і статей в царині історії є приблизно утричі меншим за аналогічне скорочення загалом у Національній академії наук України.

Найбільше книжкових видань наукові установи НАН України випускають у Києві, а серед інших найбільших осередків (Харків і Львів) після початку повномасштабного російського вторгнення першість належить Львову.

Серед академічних установ найбільший внесок у книговидавництво в царині історії належить чотирьом: Інститут історії України, який долучився до випуску 60 % видань, Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського (23 %), Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича та Інститут всесвітньої історії (разом майже 17 %).

Значна кількість книг виходить у межах 72 наукових і науково-популярних серій, щоправда, лише три з них можуть претендувати на статус постійно наповнюваних. Водночас багато з цих серій започатковані не академічними установами, а сторонніми видавцями, які залучають науковців з інститутів НАН України до підготовки тематичних випусків.

Переважною мовою випуску книг весь цей час була українська, яка зараз є практично єдиною мовою продукуваної фахівцями літератури.

Виконаний нами контент-аналіз дав можливість виділити наскрізні теми публікацій у царині історії (історія українського козацтва і Гетьманщини, трагедія Голодомору та репресій українців, комуно-більшовицький терор, видатні постаті та ювілейні дати в житті України, ідеї українського націєтворення та самоідентифікації, міфи та правда про відносини України й Росії протягом століть, сучасна російсько-українська війна).

Документопотік засвідчує активне використання науковцями інформаційних приводів — оприлюднений до визначної дати чи роковин трагічної події текст привертає значно більшу увагу потенційних читачів через додатковий розголос у медіа. Однак із початком повномасштабного російського вторгнення кількість «ювілейних» публікацій стала меншою.

Також контент-аналіз дав змогу побачити певну зміну тематичного спрямування, нових акцентів у потоці документів. Наприклад, 2014 р. має досить високі

показники за всіма типами книжкових видань і, до речі, за статтями. Очевидно, протягом цього року були оприлюднені напрацювання попередніх, довоєнних років, насамперед присвячені 360-річчю Переяславської угоди та сучасному усвідомленню її історичної ролі й обставин укладання. Тоді акцентними були теми розвитку української політики й дипломатії, української церкви та козацтва. Від 2015 р. активно постає тема Донбасу, історії східних українських земель, радянської політики щодо них. Також розпочинається активна дискусія щодо соціокультурних підвалин російсько-української війни й тема українського Криму, його сучасної історії — радянського освоєння, заселення й розбудови його економіки. 2016 рік позначився появою «літератури війни», зокрема на території України у різні історичні періоди, неодноразово згадуються пограниччя і теорія фронтиру. У цьому контексті постають і дослідження зовсім свіжих подій: Революції Гідності, окупації Криму, героїчної оборони Донецького аеропорту. Від 2017 р. знову повертається тема Переяславської угоди, а також багато уваги приділено формуванню національної свідомості й національної ідентичності та ролі релігії у націєтворенні України. 2018 року продовжується тема феномену фронтиру як постійної загрози цілісності й суверенітету, але водночас і підґрунтя українського націєтворення і формування громадянського суспільства, у науковий обіг помітно входять терміни «руський мир» та ідеологічна криза. Видання 2019 р. наголошують на геополітичній кризі, цивілізаційному протистоянні російського й українського проєктів, становленні європейських цінностей. 2020 року ці теми продовжено: описані суспільні трансформації в Україні у різний час і під впливом різних історичних подій. Протягом 2021 р. багато уваги приділено аналізу розвитку України, науки, суспільного простору за 30 років незалежності. Першорядною темою 2022 р. однозначно є українсько-російське пограниччя й українсько-російські відносини, зіткнення цивілізацій і стійкість держави. Видання 2023 р., продовжуючи ці теми, більше уваги приділяють регіонально-просторовому розвитку, питанням безпеки та світоглядним змінам, до яких спонукала світ російська збройна агресія.

Десятиріччя війни сформувало стійкий суспільний запит на героїзацію, обізнаність із військовими традиціями, на з'ясування історичного контексту подій, що призвели до загрози політичній суб'єктності й державній цілісності України, на переосмислення історичних сюжетів і деміфологізацію історії. Розгляд документопотоку книжкових видань, підготовлених і випущених науковими установами НАН України у галузі історії, свідчить, що фахівці цих установ, усвідомлюючи нагальність такого запиту, були готові й спроможні швидко на нього зреагувати. Водночас така необхідність стрімкого реагування спричинила активізацію саморефлексії, визначення ролі історії та історика у нових умовах. Здається, що досить швидко відбувся перехід від питання «що було» до питань «як і чому це було», тобто здебільшого описова література трансформувалась у рефлексивну, контекстну і живу. Багато історичних подій із широким контекстом були за цей час переосмислені та реконструйовані. За досліджуване десятиліття відбувся перехід від термінів «глобалізація» й «більшовицько-радянський терор» до «націє-», «державотворення», «імперських наративів», «рашизму», «посттота-

літарного транзиту». Власне, рефлексія та методологічні напрацювання і дають змогу створювати робочі теорії, виходити на рівень фундаментальної науки, яка забезпечує прирощення знання. Базоване на теорії нове знання може давати суспільно-корисні практичні результати. Імовірно, саме тому у документопотоці протягом десятиліття стає усе більше «дружніх» до читача видань: навчальних, науково-популярних, орієнтованих на широку читацьку аудиторію.

Сприяє залученню читачів і постійне зростання кількості історичної літератури у відкритому доступі: довідники й енциклопедії існують як інтернет-ресурси, багато книжкових видань викладено у вигляді файлів, придатних для онлайн-читання і завантаження з вебресурсів наукових установ і видавців, скопійовано тематичними агрегаторами на кшталт «History: твоя електронна бібліотека» (URL: <https://uahistory.co/>).

На підставі проаналізованого якісно і кількісно документопотоку можна прогнозувати, що загальна кількість видань з історії (за умови поліпшення або стабілізації воєнно-політичної ситуації в Україні) залишиться орієнтовно на рівні 2023 р. Кількість наукових монографій буде збільшуватись і зменшуватись незначно і відповідно до років завершення прикладних і фундаментальних тем науково-дослідних робіт в установах НАН України, а також відповідно до ювілейних дат визначних подій. Після виходу фундаментальних розвідок широкий читацький загал матиме змогу побачити впровадження цих напрацювань у вигляді літератури нон-фікшн і навчальних видань. Останні будуть спрямовані насамперед на задоволення актуальних суспільних запитів, наприклад, на питання визначення кордонів — державних, ментальних, емоційних, інформаційних, безпекових, чи питання становлення української нації як частини європейського політичного простору. Важливими можуть стати проблеми, які тільки почали входити до кола публікацій 2023 р., покликані дати відповідь на запитання: «А як буде потім, по війні?», як Україна «виходила» з попередніх війн, якими були соціальні адаптаційні практики, які кроки були зроблені задля фіксації та збереження пам'яті про події, чи засвоєні попередні уроки історії і чим вони зараз можуть допомогти нам?

Активне опрацювання цих запитів вітчизняними фахівцями вже нині свідчить, що академічні дискурси у конструюванні та репрезентації історії виходять на новий щабель діалогу із суспільством, стаючи одним із чинників національної безпеки і державного суверенітету.

REFERENCES / СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Berezniak, O. Bibliometriia yak metod analizu stanu knyhovydannia. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteki Ukrainy im. V.I. Vernadskoho*. 2014. Vyp. 40. 7-16. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/npnbuimviv_2014_40_3 [in Ukrainian].
[Бережняк О. Бібліометрія як метод аналізу стану книговидання. *Наукові праці Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського*. 2014. Вип. 40. С. 7—16. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/npnbuimviv_2014_40_3 (дата звернення: 07.05.2024)].
2. Radchenko, A.I., Didenko, Yu.V. Neolohichna nauka v akademichnykh publikatsiiakh. *Nauka ta innovatsii*. 2016. 12 (3): 14-26. <https://doi.org/10.15407/scine12.03.014> [in Ukrainian].

- [Радченко, А.І., Діденко, Ю.В. Геологічна наука в академічних публікаціях. *Наука та інновації*. 2016. 12 (3): 14-26 <https://doi.org/10.15407/scin.12.03.014>].
3. Zelinska, A.A. Non-fikshn. *Velyka Ukrainська entsyklopedia*. URL: <https://vue.gov.ua/Non-fikshn> [in Ukrainian].
- [Зелінська А.А. Нон-фікшн. *Велика українська енциклопедія*. URL: <https://vue.gov.ua/Non-fikshn> (дата звернення: 09.05.2024)].

Надійшла / Received 24.09.2024

Anna RADCHENKO

Candidate of Geological Sciences (Ph. D. in Geology),

Director of PH “Akademperiodyka” of the NAS of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

radchenko@nas.gov.ua

<https://orcid.org/0000-0002-0276-6398>

Zoia BOLKOTUN

Academic Secretary of PH “Akademperiodyka” of the NAS of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

bolkotun@nas.gov.ua

<https://orcid.org/0000-0002-5076-9956>

WAR DECADE. HISTORICAL PUBLICATIONS OF THE NAS OF UKRAINE 2014—2023

The purpose is to identify the trends of quantitative and thematic changes in the publications of the institutions of the NAS of Ukraine in the field of history and to try to provide some forecasts for the near future based on the document flow of academic book publications included in the “History” section of the annual annotated book catalogs of the NAS of Ukraine during the ten years of the Russo-Ukrainian war (2014—2023). The research was conducted using the **methods of** bibliographic analysis, especially the quantitative analysis of primary documents, systematization and information analysis, scientific generalization, and content analysis of scientific documents; 1,121 publications were studied. **Main results.** The distribution of publications is characterized by types (genres) and by years, the languages of the main text, the country and city of publication, the institutions that prepared each of the books, and by book series as well. The chronological change in the genre of publications is shown — there is an increase in the number of educational and popular scientific literature with a simultaneous decrease in the number of titles of scientific monographs next to a general reduction in the annual number of titles. The content analysis of the titles and abstracts of the books made it possible to identify cross-cutting themes present in all years and the change in the thematic direction of a significant part of the document flow in response to public requests for the study of wars in which Ukraine was involved, the study of the foundations of Ukrainian nation-building, reconstruction and reflection of events previously suppressed or misinterpreted during Soviet times. **Prospects for further research.** The obtained results can serve as a starting point for further scientometric studies of the publication activity of scientists of the NAS of Ukraine. **Practical importance.** The presented conclusions display the great potential of creating popular scientific and educational literature in the institutions of the NAS of Ukraine, the ability to provide answers to socially significant questions promptly, as well as the considerable ability to transform and transmit historical knowledge about the events of reconstructed ancient history and current history. **Originality of research.** The review of the document flow of the NAS of Ukraine book publications in the field of history during the war decade was accomplished for the first time.

Keywords: *history, contemporary Russo-Ukrainian war, book edition, annotated catalog, NAS of Ukraine, Institute of History of Ukraine, document flow, bibliometrics, content analysis.*